

Başvuru: 1 Aralık 2019

Revizyon gönderimi: 17 Aralık 2019

Kabul: 20 Aralık 2019

OnlineFirst: 29 Aralık 2019

Copyright © 2017 • ÖNDER

ISSN 2587-1927

<http://talimdergisi.com/>

Aralık 2019 • 3(1) • 103 - 130

İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin İmam Hatiplik Algısı ve Deneyimlerinin İncelenmesi

Vedat Terlemez¹ / Doç. Dr. Yusuf Alpaydın²

Öz

Bu çalışmada Anadolu imam hatip liselerinde öğrenim gören öğrencilerin imam hatiplilik algısı ve deneyimlerinin araştırılması amaçlanmıştır. Araştırma, 2018-2019 eğitim öğretim yılında Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğüne bağlı İstanbul ili Maltepe ilçesinde bulunan 5 Anadolu imam hatip lisesinde öğrenim gören 10, 11 ve 12. sınıf seviyesinden seçilen toplamda 20 öğrenci ile gönüllülük kapsamında yapılmıştır. Çalışmada nitel araştırma deseni ve fenomenoloji (olgubilim) yöntemi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında literatür taraması yapılmış, 20 öğrenciye 7 açık uçlu soru yöneltilmiş ve yüz yüze yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen verilerin analizinde öğrenci referans görüşleri doğrultusunda kodlar belirlenmiş, temalar ve alt temalar oluşturulmuştur. Araştırma sonucunda: İmam hatip lisesi öğrencilerinin okullarına yönelik bakış ve düşünceleri değerlendirildiğinde, eğitim öğretim programlarının niteliği ile eğitim ortamlarının niteliği, sosyokültürel ortamlar ve mezunlarının diğer okullara nazaran öğrencilerin beklentilerini daha üst düzeylerde karşıladığı görülmüştür. Öğrencilerin okullarını algılama durumları ile imam hatiplilik kimliklerine etki eden kazanımlarına bakıldığında ise, öncelikli olarak toplumsal rol ve sorumlulukları, kişisel ve sosyal özellikler ile dindarlık algılarının öne çıktığı ve bu konularda edindikleri deneyimlerle kimliklerine katkı sağladıkları görülmüştür. Bunun dışındaki durumlarda öğrencilerin daha çok ön yargı ve devamında küçümsenme davranışlarıyla karşılaştıkları ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler

İmam hatip liseleri • imam hatiplilik algısı • imam hatiplilik kimliği • imam hatiplilik deneyimleri

- 1 Vedat Terlemez, Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi Eğitim Yönetimi ve Denetimi, İstanbul, 34000, vedatter@hotmail.com
- 2 Doç. Dr. Yusuf Alpaydın, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Eğitim Yönetimi ve Denetimi, İstanbul, 34000, yusufalpaydin@gmail.com

Imam Hatip School Student's Perception And Experience Of Being An Imam Hatip Student

Vedat Terlemez3 / Doç. Dr. Yusuf Alpaydın4

Abstract

The purpose of this research is to investigate the imam hatip high school student's perception and experience of being an imam hatip student. The research has been carried out among 10th, 11th, and 12th grade students from 5 different anatolian imam hatip high schools in Maltepe, İstanbul, affiliated to General Directorate of Religious Education (Ministry of Education), based on voluntariness. In the study, qualitative research design and phenomenology method have been used. Within the context of the study, literature review has been done, 20 students have been asked 7 open-ended questions and interviewed face to face through semi-structured interview method. In the analysis of the outcome, codes have been designated in accordance with the students' reference opinions and themes/subthemes have been created. The outcome of the study is as follows: When imam hatip high school students' perception and thoughts about their school have been evaluated, it has been seen that, not only the quality of education and training programs applied but also the socio-cultural environment at school have met the expectations of the students on a higher level compared to those graduated from other schools. In addition to this, when the students' perception of school and the achievements affecting the formation of their imam hatip identities are analysed it has primarily been found out that social roles and responsibilities, followed by personal and social characteristics together with piety are the most outstanding features that contributed the formation of this identity. In some cases, students have reported that they are facing prejudice and insultation in the relationship with others.

Key Words

Imam Hatip High Schools • Perception Of Being A Student At Imam Hatip High School • The Identity Of Imam Hatip • Experiences Of Imam Hatip School Students

ملخص تحقيق خبرات و تصور الإمامة الخطبية لدى طلاب ثانوية الأئمة و الخطباء الأناضول

ملخص

تهدف هذه الدراسة إلى تحقيق خبرات و تصور الإمامة الخطبية لدى طلاب ثانوية الأئمة و الخطباء الأناضول. تم إجراء البحث في نطاق العمل التطوعي مع ٢٠ طالباً، تم اختيارهم من الصفوف العاشر و الحادي عشر و الثاني عشر من خمسة ثانوية الأئمة و الخطباء الأناضول التابعة لمديرية التعليم الديني بوزارة التربية و التعليم في

3 Vedat Terlemez, Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi Eğitim Yönetimi ve Denetimi, İstanbul, 34000, vedatter@hotmail.com

4 Doç. Dr. Yusuf Alpaydın, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Eğitim Yönetimi ve Denetimi, İstanbul, 34000, yusufalpaydin@gmail.com

منطقة مالتبية في اسطنبول في العام الدراسي ٨١٠٢-٩١٠٢. تم استخدام أسلوب البحث النوعي و علم الظواهر في الدراسة. ضمن نطاق البحث، تم إجراء مراجعة للأدبيات، و تم طرح سبعة أسئلة مفتوحة لعشرون طالباً و تم إجراؤها باستخدام طريقة مقابلة شبه منظمة. في تحليل البيانات التي تم الحصول عليها نتيجة الدراسة، تم تحديد رموز بما يتماشى مع الآراء المرجعية للطلاب، و تم إنشاء المواضيع العامة و الفرعية. و كانت نتيجة البحث كالتالي : عندما تم تقييم وجهات نظر و أفكار طلاب ثانوية الأئمة و الخطباء تجاه مدارسهم، لوحظ أن جودة البرامج التعليمية و جودة البيانات التعليمية و البيئات الاجتماعية و الثقافية و الخريجين تلبي توقعات الطلاب على مستوى أعلى من المدارس الأخرى. عندما تم تحقيق تصورات الطلاب لمدارسهم و مكاسبهم التي تؤثر على هويتهم الإمامية، لوحظ أن أدوارهم و مسؤولياتهم الاجتماعية، و خصائصهم الشخصية و الاجتماعية و تصوراتهم للدين جاءت في المقدمة و ساهمت في بناء هويتهم مع الخبرات التي اكتسبوها في هذه المجالات. في الحالات الأخرى تبين أن الطلاب يواجهون في الغالب سلوكيات التحيز و الاستخفاف.

الكلمات المفتاحية : ثانوية الأئمة و الخطباء، تصور الإمامة الخطبية، هوية الإمامة الخطبية، خبرات الإمامة الخطبية

Giriş

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Türk eğitim yapısı içerisinde yer alan imam hatip okulları; Selçuklu ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e özellikle Tanzimat süreciyle başlayan, Türkiye'nin modernleşme serüveniyle ürettiği, medrese tecrübesiyle oluşturduğu özgün bir eğitim modelidir. Bu model Tanzimat'la birlikte Osmanlı'nın Batılılaşma iştiahiyla giriştiği modernleşme yolunda, geleneksel ve modern referanslar arasında denge kurma çabasının okul fikrine dönüşmesi ve bunun somutlaşması sonucunda ortaya çıkmıştır (Aşlamacı, 2014). Tarihsel süreçte toplum tarafından imam hatip okullarına yönelik farklı bakış açılarının geliştiği ve toplumsal deneyimlerin öne çıktığı durumlar olmuştur. Osmanlı'nın son dönemlerine doğru ve özellikle Tanzimat'la başlayan Batılılaşma-Modernleşme hareketlerinde, gelenekseli yansıtan Selçuklu'nun bakiyesi medreseler, devletin Batı bakış yörüngesine girdiği dönemde kendisini yeniden yapılandırmaya ve tanımlamaya çabalamıştır. Batı referanslı uygulamaların yapıldığı, din merkezli felsefeden seküler düşünceyle kurumların toplum içerisinde yer bulmaya başladığı süreçte medreselerin gözde kurum olma durumları zayıflamış ve eskiye ait ihtişamlarını kaybetmeye başlamışlardır (Ergün, 2005: 110). Medreselerin ıslahına yönelik reformlar bugünün imam hatip okulları/imam hatip liselerinin altyapısını oluşturmuştur. İmam hatip okulları İslami eğitim geleneğinin devlet kontrolünde/himayesinde kendine has geliştirdiği islami eğitim modelidir. Yakın tarihimizde imam hatip okullarının Türkiye gündemine girmesi, eğitim sistemi içerisinde yer almasıyla birlikte bu okul öğrencilerine dava ve misyon anlamı yüklenmiş, kurum tarafından diğer eğitim kurumlarından ayıran imam hatiplilik kolektif kimliği imam hatiplilik ruhuyla oluşturulmuş, mezunlarıyla ve çevresiyle bu yönüyle olumlu bir imaja kaynaklık etmiştir. Ortak bir gayede birleşen kişilerin kurumu olmuştur. Bu yönüyle bu okulları resmi okullarda eğitim gören imam hatip lisesi öğrencileri gibi salt bir yaklaşımla tasvir etmek yerine, öğrenci olmalarının ötesinde anlamlar yüklenen ve sorumlulukları olan, bir neslin oluşmasına kaynaklık eden yerler olarak görülebilir. Burasını sadece bir okul tabelası olarak değerlendirmekten ziyade imam hatiplilik algılarıyla ve toplum nazarında oluşan imam hatiplilik retoriğiyle, toplumun kendine özgü yapı içerisinde değerlendirmek gerekir (Aydemir, 216: 357-368). Ülkemizde imam hatiplere, “inanç, dava, adanmışlık, sahiplenme, bağlılık” gibi kavramlar yüklenmiştir. Toplumda bu kavramları kuşatıcı yönde algı oluşmuş ve ortaya

pozitif bir atmosfer çıkmıştır. Bununla birlikte öğrenci ve mezunlarıyla devamlılık arz eden, kolektif bir hafıza ve tarihten tevarüs eden bir kimlik oluşturmuştur.

İmam Hatip Okullarına Tarihsel Bakış

Türkiye’de din olgusunun Osmanlı’nın kazanımı olarak devam ettiği düşünülse de Cumhuriyetten bugüne en tartışmalı konulardan biri olmuştur. Tanzimat devrinden itibaren din eğitimi sonrasında başlatılan süreç yeni dönemin de kilit noktasıdır. Din eksenli tartışmalar yeni eğitim sistemi oluşturulurken yerini korumuştur. İmam hatiplerin tarihsel serüveni, toplum ve devlet arasındaki yapının açıklayıcısı olmuştur. Bir toplumun tarihi ancak bu denli bir okulun geçmişiyle bu kadar iç içe olabilir. Milletın mazisi okulun kaderiyle bu denli örtüşebilir (Kolukısa, 2015:1). Cumhuriyet dönemi din eğitimi olgusu çok geniş bir alanı kapsamaktadır. Cumhuriyetten önce din eğitimi yapılan medreseler, tekkeler, Enderun Mektebi, camiler, sıbyan okulları hatta içerisinde din dersi olan rüştiyeler ve sultaniler bulunmaktadır. Bu dönemde adı ne olursa olsun bütün mekteplerde din dersi vardı. Ancak din alanında kişi yetiştiren sadece medreselerdi (Dinçer, 1998: 29). Cumhuriyet döneminde model bir okul olarak değerlendirilen imam hatip okullarının kökeni Tanzimat Fermanı’nın modernleşme idealine dayanmaktadır. Cumhuriyet Dönemi boyunca imam hatip okulları günümüze kadar sıkıntılı bir süreç izlemiştir. Bununla birlikte ülkenin gündeminden düşmemiş ve eğitim tartışmalarının merkezinde bulunmuştur. Örgün eğitim içerisinde münhasıran din eğitimi öğretimi yapılması bu okulların ayrı değerlendirilmesini gerekli kılmıştır. Osmanlı’nın son dönemleri imam hatip okullarının örneklerinin görülmeye başladığı ve temellerinin atıldığı dönemdir. 1912 yılında Medresetü’l-vaizin adıyla vaiz yetiştiren kurumlar açılmıştır. İmam ve hatip yetiştirmek amacıyla ise 1913 tarihinde Medresetü’l-Eimme ve’l-Hutebâ öğretime başlamıştır. Selçuklu eğitim sisteminin devamı niteliğinde bir yapıyı Osmanlı’da da görmekteyiz. 19. yüzyıla kadar Osmanlı’da eğitim öğretim işleri devletin görev faaliyeti içerisinde yer almamıştır. Eğitim öğretim işleri dini bir vebce, hayır işleri gibi düşünülmüş ve hayır sahibi kişilerin kurdukları hayır vakıfları aracılığıyla yapılmıştır (Arı, 2002: 182).

Cumhuriyet Dönemi toplumun her yönüyle değişimini sağlayacak ve yeni bir yapının oluşmasını sağlayacak bir tarihin başlangıcıdır (Berkes, 2012: 33). Yeni dönemin eğitimle ilgili en önemli yeniliği, 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu’yla eğitim ve öğretimin birleştirilmesidir (Akşit ve Coşkun, 2004: 401). Kanunun 4. maddesinde Darülfünun’da ilahiyat, imamlık ve hatiplik hizmetlerini yürütmek amacıyla farklı mektepler (imam hatip liseleri) açılması görevi verilmiştir (Öcal, 1998: 28). Böylece medreselerin işlevini imam hatip okulları gerçekleştirecektir. Yasayla medreseler kapatılmış, ancak buna karşın imam hatip okullarının açılması ve İslam alanında yetkin kişilerin yetişmesi istenmiştir (Bozan, 2007: 11). Medreselerin yerine ikame edilmeye çalışılan bu mektepler ülkenin farklı yerlerinde açılmaya başlamıştır. Ancak bu mektepler uzun süre devam edememiş, farklı gerekçeler gösterilerek 1930 yılına gelindiğinde kapatılmıştır. 1930 yılının sonuna gelindiğinde dini **eğitim veren kurum kalmayınca** islami **eğitim alıp din hizmetlerini yapacak, bu alanda toplumu aydınlatacak ve sorulara cevap**

bulacak kişi sıkıntısı baş göstermiştir. Bu dönemler dini öğretim açısından boşluk yılları olarak değerlendirilmiş, bazı cemaat önderlerinin sorumluluk almalarına sebep olmuştur (Gökaçtı, 2005). Din, toplumda her zaman İslami alanda ihtiyacı karşılamaya yönelik işlev görmüştür. Toplumla birlikte bazı din ve siyaset adamlarının din alanında ortaya çıkan bu boşluğu karşılaması için 1948 yılında karara varılmış ve imam hatip kursları bazı yerlerde açılmıştır. Bu kurslarda, okul müfredatının uygulanmasından ziyade gündelik hayatın içinde lazım olacak bilgiler verilmiştir. 1950 yılına gelindiğinde ise siyasi olarak durum tamamen değişmiş, din öğretiminin toplumun ihtiyacı olduğu vurgusunu yapan ve buna inanan partinin iktidar olmasıyla özgürlükçü bir ortam oluşmuş ve bu kurslar 1951 yılında imam hatip okullarına dönüşmüştür (Ayhan, 1999: 31-36). Türkiye'nin 7 ilinde imam hatip okulları eğitime başlamış ve okulların öğretim süresi 7 yıl olmuştur (Ayhan, 1999: 166). Açılan imam hatipler toplum tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Bu okullar hem Cumhuriyet'in değerlerine bağlı yurttaş yetiştiren hem de İslami inanışlara bağlı mütebedeyin bir müslüman - münevver kişiler olarak mezun vermeye başlamıştır. 1951 yılında imam hatip okullarıyla ilgili idare yönetmeliği yayınlanmıştır. İmam hatip liseleri 1739 Temel Kanunu'nda, "üst öğretime hazırlayan ve müfredatı uygulayan eğitim kurumlarıdır." şeklinde tarif edilmiştir (Ayhan, 2000: 192). Bu bağlamda imam hatip liseleri ilk defa kanuni bir temel üzerine oturtulmuştur. Bu okullardan mezun olan kişilere din öğretimi veren kurumlar dışında üniversitelere girebilme hakkı verilmiştir. Böylelikle imam hatip liseleri için yeni bir milat başlamıştır. 1980 yılına, yani ihtilal dönemine gelindiğinde, ülke farklı bir durumla karşılaşmıştır. 12 Eylül İhtilali'nden 1985 yılına kadar yeni imam hatip lisesi açılmamıştır. Ancak kanunda yapılan değişiklikle "lise statüsünde okulu başarı ile tamamlayanlar, bir üst öğrenime girmeye hak kazanır." esası getirilmiştir. Bu kanun değişikliğine imam hatipler de dâhil edilmiştir. Böylece imam hatip liselerinden mezun olan öğrencilerin üniversiteye giriş engeli tamamen kaldırılmıştır (Özcan, 2012: 55). 12 Eylül İhtilali'nden sonra seçime gidilmiş koalisyonlar son bulmuştur. Bu yıllar imam hatipler için çok kıymetli yıllar olmuştur. Türkiye'de 1997 yılına gelindiğinde milat oluşturabilecek, dönüm noktası olarak nitelendirilebilecek dönüşüm ve değişimler gerçekleştirilmiştir. Zorunlu ve kesintisiz eğitim meclisten geçerek yasalasmıştır. Bu değişiklik en çok imam hatip liselerini ve öğrencilerini olumsuz etkilemiştir. **İmam hatipler Refah-Yol Dönemi'nde zirveye ulaşmıştır. Refah Partisi kurulduğunda İslamcı kesim için devlet içerisinde temsil imkânı kazanılmış, bu durum dini kimliğin toplum katmanlarının devlet içerisinde merkezde yer bulması anlamına geliyordu** (Göle, 2011: 88). Bu dönemde ayrıca mütebedeyin bir grup çevre oluşmuştur. İmam hatibi tercih eden öğrencilerin aileleri genellikle kırsal kesimden olmuştur. Muhafazakâr çevrenin ve ailelerin artmasıyla, özellikle kız öğrencilerin gidebilecekleri imam hatip okulları seçeneği, bu okullara devam eden öğrenci sayısını artırmış ve okulların saygınlık kazanmasında etken olmuştur (Findley; 2012: 356). 1997 yılında imam hatiplerden mezun ve fakültelerin iyi bölümlerini kazanan bu mütebedeyin çevresinin önünü kesecek uygulamalar getirilmiştir. 28 Şubat olarak zihinlere kazınan bu dönemde, yükseköğretime geçişte katsayı getirilmiştir (Öcal, 2011: 330). 2002 yılında kendisi de imam hatip lisesi mensubu ve mezunu olan Tayyip Erdoğan

liderliğindeki Ak Parti'nin iktidar olmasıyla yeni bir dönem başlamıştır. Bu partinin kadrosunun çoğunluğu imam hatip mensubu olması, ayrıca eşlerinin başörtülü olması imam hatipler için yükseliş yıllarının başlangıç yılları olarak görülecektir. İmam hatipli olan sadece Tayyip Erdoğan değildi ve bu sonuç imam hatiplere uygulanan haksızlıkların son bulması anlamına geliyordu. Böylece 2005 yılında imam hatiplerde öğrenim gören öğrenci sayısında yüzde 535'lik artış sağlanmıştır (Soylu, 2013: 80).

İmam hatipler geçmişin eğitim serüveni içerisinde ayna görevi üstlenmiştir. İmam hatiplere ilk günden itibaren toplum nezdinde İslami yaşam ve dindarlık gibi toplumu temsil etmek üzere anlam yüklendiği görülmektedir. Toplumun bir kısmına göre imam hatip okulları, salt dini eğitim yapan okullar olarak değerlendirilmiştir. İmam hatip okullarında müspet bilimler ve dini bilimler birlikte okutulmakta, dünya ve din dengesi sağlanmakta, insanların talepleri, bir yönüyle toplumun talebi, devletin denetiminde bir model ortaya çıkarmıştır. Özgün bir model olmuştur. Türkiye'nin kendi geçmiş serüveninde ürettiği tecrübeye dayalı eğitim modelidir (Aşlamacı, 2017: 21). Bir yönüyle toplumun sessizce köklerden gelen geçmişiyle düşünüldüğünde dini, sahih kaynaklardan öğrenmek, çocuklara dini öğretmek, ama bunu devlet gözetiminde meşru yollarla yapılması istenmektedir (Arslan, 2000: 162).

Algı ve İmam Hatiplilik Algısı

Algı, duygusal bilginin organizmanın içinde bulunduğu o anki yaşantısı sırasında beyin tarafından örgütlenip açıklanması, izah edilmesi anlamına gelir (Hökelekli, 2009: 29). Algı zihne ulaşan ham bilgileri işler, program yapar, planlar, yeni bir kalıba sokarak organizasyon işlemi yapar (Cüceloğlu, 2005: 136). Algılama, kişilerin öğrenecekleri bilgileri tercih edip, düzenleyip değerlendirerek evrenin kendileri için yorumlanmış bir resmini çizecek öğelerinin oluşturdukları bir yoldur (Kotler: 2000). Algılama beş duyu yoluyla varlığı anlaşılan, hissedilen birtakım unsurların belirli ilişkiler yapısı içerisinde konumlandırılarak yorumlanması ve anlamlandırılması olarak karşımıza çıkar (Ertan, 2016: 2). Algılama süreci sona erdiğinde kişiler için eyleme temel oluşturacak olan algı artık oluşmuş demektir. Fakat alınan, edinilen algı bazen yanlış olabilmektedir. Bu durum kişinin yanlış algılamasına neden olur. Algılayan kişinin farklılıkları sosyal algılama sürecinde önemlidir. Bireyin sahip olduğu ve geçmişten getirdiği bir takım değer yargıları ile her bireyin farklı olma özelliği ve düşünme tarzları gibi bireysel farklılıklar, kişinin algılamasını etkilemektedir. Algılama işini yapan kişinin birey olarak anlama, tanıma ve kabullenme durumları, diğerler kişilerle olan ilişkilerinde ve algılamasında bu durumları kolaylaştırmaktadır (Özarslan, 2014: 18).

İmam hatip lisesi öğrencilerinden müspet veya menfi imam hatip algısının oluşmasında önemli olan noktalar, ölçütler vardır. Bu durumu etkileyen faktörlerin başında, öğrencinin ailedeki yetişme tarzı, tutum ve davranışı, zihinsel gelişimi, sosyo-kültürel durumu gibi hususlarla paralellik gösterdiği öne sürülebilir. Öğrencinin davranışlarına içinde bulunduğu sosyal çevrenin etkisinin olacağı açıktır. Çünkü insan sosyal bir varlıktır. Öğrenci algılamada, iletişimde, tavırlarında ve davranışlarında bu

kanalla cevap verecektir. Genellikle tüm öğrencilerin benzer durumlardan geçerek çeşitli duyguları yaşadıkları kabul edilir. Bu durumlar imam hatip algısını etkilemektedir. İmam hatip öğrencilerinde imam hatiplilik algısı imam hatip okuluna sevgi veya nefret olarak kendini gösterir. İmam hatip lisesine yönelik olumsuz algılar, kişinin kendi önyargılarından olabileceği gibi, sosyal çevresinden edindiği deneyimlerinden de olabilir. İmam hatip lisesine olumlu bakış penceresi, bu okula karşı beslediği sevgi, onu duygusal olarak okula bağlanmaya sevk edebilir. Sonuçta imam hatip lisesi öğrencilerinde okula karşı pozitif algı geliştirebilir. İmam hatip lisesi algısı, öğrencilerin okula karşı besledikleri, anlam yükledikleri ve toplamında oluşan düşünceleridir. Bu okul hakkında belirli bir fikre sahip her öğrencinin imam hatip lisesi algısı oluşur. Öğrencinin imam hatiplilik algısının oluşmasında birden fazla değişkenin etki ettiği açıktır. Öğrencinin aile ortamından başlayan süreçte ve bu süreç içerisinde yaşadıkları imam hatiplilik algısını şekillendirir. Ülkenin geleceği o ülkenin genç nesillerinin aldıkları eğitime, bununla birlikte ahlaki yapılarına bağlıdır (Arvasi,1983: 35). İyi bir ahlakla yetiştirilen genç, sorumluluklarının farkında olur. Ergenlik döneminde çocuk özerk olma ile sorumluluk arasında oluşan dengeyi yakalamaya çalışır. Ergenlik döneminde öğrenci, kişiliğini ve kimliğini kazandığını düşünür. Ailesini, çevresini ve çevresini eleştirerek alacağı kararlarda bağımsız olmayı ister (Köknel,1986: 219).

Kimlik ve İmam Hatiplilik Kimliği

Öğrencilerde, fiziksel, duygusal, sosyal ve bilişsel alanda birbirini takip eden hızlı bir değişimin yaşandığı dönem ergenlik dönemidir (Yörükoğlu, 1989). Öğrenciler ergenlik döneminde buldukları dönemi; başarı, karmaşa, sevdâ, tutku, birey olma ve özgürleşme evreleri olarak adlandırır. Öğrencilerin ergenlik dönemlerini kapsayan ve gelgitlerin yaşandığı kimlik kavramının henüz kazanılmaması yaşadıkları tutarsız durumu göstermektedir (Çuhadaroğlu, 2004). Kimlik kavramı; kültürel kimlik, kişisel kimlik, ben kimliği, grup kimliği gibi farklı alanlarda kullanılan bir kavramdır. Bu kavramların tamamı kimlik tanımının çeşitli yönlerini oluşturur. Kimlik kavramının insan ilişkileriyle özellik kazanan dinamik ve değişken bir yönü vardır (Bilgin, 2001). Kimlik benliğimiz olarak geçmişimizde ve bugünümüzde tutarlılık ve devamlılık göstererek bir bütünlük oluşturduğumuz, kendimizi tanımlarken “Ben kimim?” sualine “diğerlerinden farklıyım ve biricğim.” minvalinde verdiğimiz cevaplardır (Budak, 2005). Kimlik kavramı benlik kavramının bir bölümü sayılır. Çünkü kendisi hakkındaki bütünü kimlik ifade ederken, onun yeterlilikleri ve özellikleri hakkında fikir sahibi olunan benlik kavramı vardır (Bilgin, 2001). Benlik kavramı insanın zihin dünyasının deneyimlerle, birikimlerle kalıplaşan ve bizatihi potansiyelinde olan bir bütündür. Kimlik kavramı ise, birikimle ve iletişimle şekil bulmuş bu birikimin iradeyle dışa vurmuş hâlidir. Sosyal çevre, fiziki durumlar, geleneksel olarak alınan miras gibi hususlar benliğin oluşum süreçlerine dâhil olur (Bilgiseven, 1982: 151). Kişinin gelişimi sistemli ve disiplinli değişimleri içerir. Bu değişim evrelerinden bir tanesi de ergenlik evresidir. Birey bu dönemde çok sayıda değişikliği bir arada ve hızlı olarak yaşar. Fiziksel, bilişsel ve duyuşsal değişiklikler olabilir. Bu dönemde ayrıca

birey olarak kendini ortaya çıkarma, kanıtlama ve kimliğini sergileme gayretleri görülür (Yörükoğlu, 1989: 33-41; Uba ve Huang, 1999:350).

Kimlik kavramının islami öğrenci ya da bilimsel bir kimlik olarak değişik tanımlamalarda kullanılması, kişinin toplum içinde farklı yönleriyle neşvünema bulmasını anlatmaktadır (Miller, 1993: 366). Bunun için her farklı sosyal yapı değişik bir kimliğe işaret eder. Bu yönüyle sosyal unsur vurgulanmaktadır. İslami, milli, kültürel, siyasi, seküler, toplumsal vs. kimlik gibi. Dini kimlik denilince inanç ve ahlak, siyasi kimlik kalıbıyla politik görüş, kültürel kimlik denilince medeniyetin birikimi ve değerleri ifade edilmektedir. Daha geniş bir yaklaşımla genel bir sınıflandırma yapmak mümkündür. Sosyolojik olarak farklı bakış açılarıyla ele almaya elverişli olan sosyal ve bireysel kimlik çeşitleri de söz konusudur (Gordon, 1968: 115). Sosyal kimlik kavramı kişinin hangi toplumsal yapı içerisinde bulunduğunu ve onun işlevinin neler olduğunu dile getirir. Bireysel kimlikte ise kişiyi diğerlerinden ayrı tutan ancak büyük oranda kalıplaşmış, biçimlenmiş şahsi yönler yatmaktadır. Bir diğer sınıflama aidiyet bakımından yapılabilir. Kişi toplum içinde egemen olan yapının unsuru ise o grubun üyesi, aksi durumda azınlık üye sayılır (Türkdoğan, 1961: 326). Kişinin toplum içerisinde kimlik kazanması olayında bir tarafta sosyal yapı ve onun belirledikleri, diğer tarafta kişisel irade, özgürlük ve tercih vardır. Sosyal yapı durumları, toplumun başka üyeleri, normlar ve çevre faktörü, ister sosyal olsun ister psikolojik, belirli kalıplarda somut unsurlar dayatmaktadır. Bunların dışında yazılı ve görsel basın, medya, sosyal ortamlar iletişim teknolojisiyle birlikte insan zihninin yeniden şekillenmesinde rol oynamakta ve kimlik konusunda etkili olmaktadır (Toolan, 1992: 13-18).

James Marcia (1966: 553), Erikson'un kimlik teorisini genişleterek ve fonksiyonel hâle getirerek ergenlik dönemlerinden hareketle tipoloji geliştirmiş ve kimlik statüsüne ait dört aşama belirlemiştir. Aynı zamanda bu dört aşama kimlik-dindarlık ilişkisi araştırmalarında kaynaklık teşkil etmiştir. Dörtlü aşama daha çok karar verme ve keşif temeli üzerine oturtulmuştur. Ayrıca dörtlü aşama hiyerarşik olarak da olgunlaşmaya işaret eder. En az karmaşık, en az olgun durumu kimlik dağılması statüsüne, olgun dönem ise başarılı kimlik statüsüne işaret etmektedir (Marcia, 1966: 551-552). Kimlikle ilgili temel kabullerden değişkenlik, kimlik konusunda onaylanan kabullerden ilki, teklik ya da değişmezliğin olmadığıdır. Her kişi değişken olan sürekli etkilerle değişebilen ve gelişen göreceli olarak değişik kimlikler sergileyebilir (Goldenberg, 1987: 193). Kişisel ilişkiler fonksiyonu, kimliğin değişkenlik boyutu içinde varılan nokta, kimliğin kişinin ilişkilerinin bir fonksiyonu olduğu noktasıdır. Kişinin iletişimlerinin değişmesiyle beraber kimlikler de değişmektedir (Goldenberg, 1987: 193). Sosyal fenomen ise, kimlik kavramı biyolojik olmaktan daha öte sosyal bir fenomen durumudur. Onunla ilgili hangi evrelerde hangi faktörlerin değişimi oluşturduğunu ortaya çıkarmak gerekir. Kişi doğduğunda bir kimlikle değil, kendine ait bir kapasiteyle dünyaya gelir. Kimlik teorileri sosyoloji ve sosyal psikoloji alanına ait olarak ele alınacaktır. Diğer teorilerde de bu kavramı açıklamayla ilgili benzer aşamalar kullanılır. Genellikle bu alandaki teoriler birbirini tamamlamakta ve birbirine dayanmaktadır. Bilgi sosyolojisi yaklaşımına göre kimlik teorileri sembolik etkileşimci teori, sosyal kimlik teorisi, referans grup teorisi,

İtibari kimlik teorisi, gösterilen benlik teorisi, ego gelişim teorisi, birikim teorisi ve sosyal dağılım teorisi olmak üzere sekiz aşamada açıklanmıştır.

Din, kimliğin oluşmasında belirleyici unsurlardan biridir. Dinden tamamen uzak bir kimlikten söz etmek mümkün değildir. Din bireyin olduğu her yer ve ortamda vardır. Bir toplumsal yapı ve kültür içerisinde dünyaya gelen her birey toplumda kabul gören din anlayışının içerisinde kendisini bulur. Din, kişinin çocukluk döneminden itibaren aile ortamında, çevresinde ya da diğer kişilerin etkisiyle tanıştığı ve yaşamının bütününe oluşturan bir inanç olgusudur. Kişi çocukluk döneminden itibaren dine ait bilgileri öğrenir. Edindiği dini bilgiler ve dini tecrübeyle din ile ilgili bir tutum oluşur. Bu durum onun din ile ilgili duygularını belirleyici olur. Her bireyde bir dini kimlik oluşur. Çocukların dini kimlikleri öncelikle aile tarafından oluşturulur. Sonrasında birey büyür ve dinle ilgili sorgulama başlar. Gençlik çağı, çocukluk döneminin son safhası ve çocukluk dönemi ile yetişkinlik aşaması arasında geçiş dönemidir (Erikson, 1994: 155). Genç bireyler/lise öğrencileri toplumsal çevresiyle etkileşimde bulunarak sevdiği model ve tiplerle özdeşleşim kurar ve onları örnek alarak kimliğini şekillendirir. Bu örnek alma ve özdeşim kurma örneği içerisinde ideoloji ve din de vardır. Din olgusu kişiye kimliğini kazanma serüveninde karşılaştığı sorunları aşmada yardımcı olur. Ona öz güven duygusu ve yaşam felsefesi kazandırır, kendini sorgulamada sorulan ben kimim sorusuyla başlayan suallerine yanıtlar vererek bireyin kimlik kazanma aşamalarına katkıda bulunur. Kişi, dini kimlik kazanmasıyla birlikte o dine ait manevi ihtiyaçlarını da karşılar. Ayrıca, bir topluluğun içerisinde yer alma, güvenli alan oluşturma, sosyal ihtiyaçların karşılanması, ekonomik imkânlar, psikolojik olarak eğitim gereksiniminin karşılanması gibi sosyal imkânlar da kazandırır. Bu olumlu yönlerin artı değer olarak artması ayrıca dine olan samimiyetin ve bağlılığın güçlenmesine de katkı sunar (Peek, 2005: 219).

İmam hatip liseli olmak ya da mezunu olmak ortak bir amaç temelinde ilişki ve kategorik olarak kollektif bir kimlik tanımlamasıdır. İmam hatip liseli olmak, imam hatipli olmayandan bir şekilde ayrıştırma, biz olma ve benzerliği temsil eder. İmam hatip liseli olmanın kültür, inanç, ideoloji, medeniyet tasavvuru ve geleceğe yönelik kuşatıcı tema ve değerlerle yüklü birikimi, hafızası, kollektifliliği ve sancılı bir tarihi vardır (Macit, 2015: 343-358). İmam hatipli olarak tasvir edilen ve örgün bir eğitim kurumunda eğitim gören öğrenci olmanın ötesinde anlamlar taşıyan öğeleri, Türk toplumsal yapısına özgü tipoloji içerisinde değerlendirmek mümkündür (Aydemir, 216: 357-368). Bu durum imam hatip liselerine yönelik bir imaj ve algı durumunu ortaya çıkarmaktadır. Bu okulların ve öğrencilerinin, kimlik, kişilik ve şahsiyet bağlamında ele alınması, bu kuruma yüklenen anlam, toplumun ve imam hatip ailesinin beklenti düzeyini belirler. Bu konu imam hatip öğrencilerinin ve kurumlarının algı ve imajlarıyla birlikte örtüşük olan imam hatip kimliği ile ilgili bazen gerçekten uzak çeşitli tevatürlerin de üretilmesine yol açmıştır. Ülkemizde imam hatip kimliğinin, tarihsel serüven, inanç, değer temsilleri, olumlu ve olumsuz yönleri ile tüm bunları kapsayıcı kod ve temsiliyetle yüklü bir belleği ve hafızası vardır. İmam hatiplilik kimliği bu hafıza tarafından saklanılmakta ve tarihsel süreçle oluşan bellekle yeniden üretilmektedir. Bu

aşamada imam hatipliye ait kimlik için sosyal politik zeminde oluşmuş algılama ve değerlendirmeler imam hatiplilik kimliğinin oluşması ve devamında etkili olmuştur. Çünkü kimlik, pratik ve uygulama analiz kategorisi içeren bir durumdur. Bu pratikler günlük ortamlarda kendilerini veya eylemlerini gerçekleştirmelerini, paylaşımlarını ve diğerlerinden hangi yönde nasıl farklılaştığını anlamada kullanılır (Brubaker-Cooper, 2000: 5).

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Amaç

Bu çalışmanın amacı, Anadolu imam hatip liselerinde öğrenim gören öğrencilerin imam hatiplilik algısı ile deneyimlerinin incelenmesidir.

Araştırmaya ait alt amaçlarımız aşağıda verilmiştir:

- 1.İmam hatip lisesi öğrencilerinin imam hatip okullarına yönelik bakış açılarının incelenmesi,
- 2.İmam hatip lisesi öğrencilerinin imam hatiplilik algısı ve kimliğinin incelenmesi,
- 3.İmam hatip lisesi öğrencilerinin okul dışı deneyimlerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın Önemi

İmam hatip lisesi öğrencilerinin imam hatiplilik algısının nasıl oluştuğu ve bu algıya etki eden faktörler ile imam hatiplilik ve kimlik oluşumu, aşamaları ile kolektif kimlik tanımlamasının izdüşümleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu çalışma sonucunda özelde öğrencilerin, genelde ise toplumun din kavramı üzerinden imam hatiplilik tanımlaması ve bu tanımlamanın koordinatları öğrenciler üzerinden bulunmaya çalışılacaktır. İmam hatiplere yönelik olumsuz algı ve imam hatiplilik kimliğiyle ilgili yanlış hususların belirlenmeye çalışılması imam hatip liseleri ve öğrencileri için önemli olacaktır.

Yöntem

Bu bölümde; araştırmanın modeli açıklanmış, çalışma grubunun kimlerden oluştuğu ifade edilmiş, araştırmanın etik yönü ve verilerin toplanmasına yönelik bilgi verilmiş, verilerin analiz ve yorumlanması yapılmış, geçerlik ve güvenirlik konusunda açıklama yapılmıştır.

Araştırmanın Modeli

Algı çalışmaları bir olgunun incelemesine yönelik olduğundan dolayı nicel araştırma tekniklerine kapalı bir alandır. Model olarak nitel araştırma modeli benimsenmiş ve nitel araştırma desenlerinden olgubilim deseni kapsamında yürütülmüştür. Esasında tüm

nitel araştırmalar fenomenolojinin felsefesinden tecrübe ve yoruma dayalı vurgusuyla yararlanılsa da birisi fenomenolojinin bir aracı kullanılarak da yürütülebilir (Merriam, 2013: 24). Olgubilim çalışması birkaç kişinin tecrübelerinin ortak bir anlamını tanımlar. Onun için bu desende fenomeni tecrübe eden tüm katılımcıların ortak yönlerinin tanımlanmasına odaklanır. Olgubilimde amaç herhangi bir olguyla ilgili bireysel tecrübeyi evrensel nitelikte bir açıklamaya kavuşturmadır (Creswell, 2013: 77).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, 2018-2019 eğitim öğretim yılında, İstanbul ili Maltepe ilçesinde Milli Eğitim Bakanlığında bağlı 5 Anadolu imam hatip lisesinde eğitim gören kız ve erkek öğrencilerin devam ettiği 10, 11 ve 12. sınıf kademesinden “amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme” yoluyla seçilen öğrencilerle yapılmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

9. sınıf öğrencilerinin seçilmemesinin nedeni Anadolu imam hatip lisesine yönelik bu sınıf seviyesinde yeterli düzeyde algı ve deneyimin henüz oluşmamış olabileceği düşüncesidir. Toplam 20 öğrenciyle yüz yüze görüşme yapılmış ve bu öğrencilere görüşme formu doğrultusunda 7 açık uçlu soru yöneltilmiştir.

İçerik analizi elde edilen verileri açıklayabilecek ilişki ve kavramlara ulaşmak amacıyla kullanılmaktadır. İçerik analizinde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli temalar ve kavramlar doğrultusunda bir araya getirmek ve tüm bunları okuyan kişinin anlayabileceği şekilde organize ederek yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Veriler analiz edilirken NVIVO 12 programı aracılığıyla öğrencilerin sıklıkla tekrar ettikleri kodlar alt temalarda, alt temalar ise temalarda birleştirilmiştir. Oluşturulan tablolarda, kodlara yönelik görüş bildiren öğrenci sayıları “Öğrenci Sayısı” olarak belirtilmiştir. Görüş bildirilen kodlarda sıklıkla kullanılan kelime ve cümleler “Kod Referans” başlığı altında ve alt temalarda farklı kodların toplamı “Referans Toplamı” olarak verilmiştir.

Bulgular

Elde edilen bulgulara göre öğrencilerin imam hatiplik algısı ve deneyimleri konusunda aşağıda verilen temalar ve alt temalar Tablo 1’de oluşturulmuştur. Bulgular 3 ana tema başlığı altında 9 alt temada gruplandırılmıştır.

Temalar ve Alt Temalar

Tablo 1 : Temalar ve Alt Temalar

S. No	TEMALAR	ALT TEMALAR
1	İmam Hatip Lisesi Okullarına Yönelik Bakış	Eğitim Öğretim Programlarının Niteliği
		Eğitim Ortamları
		Sosyal ve Kültürel Ortamlar
		Mezunlar
2	İmam Hatiplilik Algısı ve Kimliği	Toplumsal Rol ve Sorumluluklar
		Kişisel ve Sosyal Özellikler
		Dindarlık
3	İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Okul Dışı Deneyimleri	Akran Ortamlarında
		Yetişkin Ortamlarında

(i) İmam Hatip Lisesi Okullarına Yönelik Bakış

İmam hatip lisesi öğrencilerinin görüşlerine göre, imam hatiplilik algı ve deneyimleri konusunda göstergelerden birinin imam hatip okullarına yönelik bakış olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu tema başlığı altında yer alan dört alt tema ve referans kodları Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2 : İmam Hatip Lisesi Okullarına Yönelik Bakış Temasının Alt Temaları ve Kodları

ALT TEMALAR	Referans Toplamı	Kod Referans	Öğrenci Sayısı	KODLAR
Eğitim Öğretim Programlarının Niteliği	103	92	19	Dini Müfredat
		11	8	Dini Derslerin Fazla Oluşu
Eğitim Ortamları	49	3	3	Karma Eğitim Olmaması
		29	15	Öğrenci Beklentisi ve Yaşantısına Uygun Ortamlar
		9	5	Öğretmen ve Öğrenci Etkileşimi
		8	7	Samimi Ortam
Sosyal ve Kültürel Ortamlar	10	5	5	Sosyal İmkanlar
		5	4	Kültürel Aktiviteler
Mezunlar	9	9	7	Rol ve Model Mezunlar (Özdeşim Kurma)

Eğitim Öğretim Programlarının Niteliği; Öğrenciler verdikleri cevaplarda, imam hatip lisesinde eğitim ve öğretim görme nedenleri ve imam hatip lisesini değerlendirmede; imam hatip okullarının temelini oluşturan ve diğer okullardan ayıran hususların başında gelen dini müfredat ve programların diğer liselere oranla daha yoğun olmasından dolayı sıralamışlardır.

“...Diğer liseler fennî ve akli ilimleri öğreniyorlar; matematik, fizik, kimya, biyoloji vs. Biz bunların yanında naklî ilimleri de öğreniyoruz, hadis öğreniyoruz, Kur’ân-ı Kerîm’in mealini, tefsirini öğreniyoruz. Allah burada bana ne dedi? Ben Kur’ân-ı Kerîm’den aldığım bu bilgiyi fennî ilimlerin neresinde kullanabilirim? Bunları da öğreniyoruz. Bunlar benim için ilim yolunda çok kıymetli ve çok büyük bir ayrıcalık... (Ö.18).”

Öğrenciler aynı zamanda din derslerinin yoğun olması, imam hatip lisesine ait meslek derslerinin ağırlık olarak fazla olması nedeniyle imam hatip liselerinde eğitim almayı tercih ettiklerini ancak din derslerinin yoğun olması ayrıca bu derslere özgü olarak zaman zaman zorlandıklarını ve diğer liselerle aynı programa göre düzenlenen merkezi sınavlara katılma durumlarında yeterli derecede çalışmadıklarını belirtmişlerdir.

“...İmam hatip öğrencisi olmak diğer herkesten bir adım önde olmak demek. İleriye yönelik bir hedefimiz var, bunun için çok çalışıyoruz; dinî dersleri de beraberinde götürmek bizi zaman zaman zorluyor; ama iyi şeyler elde edeceğimi düşünüyor ve mutlu oluyorum... (Ö.16).”

Eğitim Ortamları; Öğrenciler imam hatip lisesinde eğitim ve öğretim görme nedenleri arasında bu tür okulların sahip olduğu eğitim ortamlarının karma eğitim olmaması ve öğrenci beklentilerine paralel olarak dini yaşantılarına daha uygun nitelikte değerlendirmişlerdir. Özellikle kız öğrencilerin imam hatip lisesinde okuma nedenleri arasında program olarak karma eğitim yapılmaması ve öğrencilerin bu anlamda dini olarak yaşantılarına katkıda bulunduğu ve dini inanışlarına paralel olarak kendilerini kurumda rahat hissettikleri yönünde bakış açılarına sahiptirler.

“...Diğer liselerde karma eğitim var. Bu yüzden, bazen kötü ortamlar olabiliyor. Bir arada iken sigara içebilirler, alkol kullanabilirler. Ama biz imam hatip liseliler bir arada iken futbol oynarız, piknik yaparız, cemaatle namaz kılarız. Kötü alışkanlıklarımız yok ... (Ö.4).”

Öğrencilerin bu tür ortamlarda dini anlamda da disipline olduğu ve dini yaşantısında daha rahat davranabildikleri yönünde bakış açılarına sahip oldukları ortaya çıkmıştır.

“...İmam hatipli olmak okulun içinde de dışında da iyi oluyor. “Nerede okuyorsun?” diye sorduklarında “İmam hatipte okuyorum.” demek güzel oluyor. Soru sorulduğunda güzel bir şekilde cevap veriyoruz. Burada öğrendiklerimi mesela namaz kıldırmak gibi

dışarda da yapabiliyorum. Burada imam hatip lisesi öğrencisi olmak güzel bir şey... (Ö.10).”

Öğrenciler imam hatip lisesi öğrencilerinin belirli bir yapı ve görüşte olan öğrenciler olduğu için olumlu etkileşim içerisinde bulduklarını ve öğretmenlerinin de bu etkileşime destek verdiklerini, böylece olumlu bir öğrenme ortamı oluşarak hem akademik hem de davranış olarak sorumluluk bilincinin gelişmesine katkı sağladığını belirtmişlerdir.

“...İmam hatipler yapmamız gerekenlerin sorumlulukların bilincinde olduğumuz bir yer. Burada hocalarımız öğretmenlerimiz yapmamız gerekenler noktasında bize ilgi gösteriyorlar. “Şunu yapmalısınız.” diyorlar. Sadece ders değil bu, dersin dışında iyi bir insan olmayı da öğretiyorlar...(Ö.15).”

İmam hatip lisesinde aynı görüşten öğrencilerin olması ve eğitimin karma eğitim olmamasından dolayı birlik duygusunun geliştiği, bununla birlikte öğrencilerin kendilerini rahat hissetmelerinden dolayı huzurlu bir ortamın oluştuğu belirtilmiştir. Öğrenciler öğretmenlerle rahat iletişim kurabildiklerini, dini referans noktasında amaç birliğinin oluştuğunu ve zihin dünyası olarak aynı öğrencilerin olduğunu, diğer okullar gibi gruplaşmanın olmadığı için samimi bir ortamın olduğunu belirtmişlerdir.

“...Birçok şeyi öğrenebiliyoruz. Belki başka okullarda da dinî bilgi öğreniriz; ancak burada daha çok imkânımız var ve ortamımız daha samimi, daha içten. Hem öğrenci, hem öğretmen ilişkilerimiz çok samimi. Her şeyi rahatlıkla danışıp öğrenebiliyoruz... (Ö.13).”

Sosyal ve Kültürel Ortamlar; Öğrenciler imam hatip lisesinin özellikle meslek dersleri, mesleki uygulamalarının kendilerinin sosyalleşmesine katkı sağladığını, biz duygusunu oluşturduğunu, birlikte hareket ederek etkinlikler gerçekleştirdiklerini, bu yönüyle sosyal imkânların olumlu katkı sağladığını belirtmişlerdir.

“...Bu hafta camide vaaz vereceğiz. Sosyalleşmemi sağlıyor. Toplumun değişik kesimiyle görüşme imkânı veriyor ve hitabet gücümüzü geliştiriyor...(Ö.1).”

Katılımcı öğrenciler hem kültürel değerlerimiz hem de imam hatip lisesine ait kültürün gelişmesi için kültürel aktiviteler yaptıklarını, projeler geliştirdiklerini, kültürümüzü daha iyi öğrenmek adına tarihi gezi, piknik ve halı saha aktiviteleri gibi faaliyetler düzenlediklerini belirtmişlerdir.

“...Kültür açısından imam hatipli kendi kültürünü başka kültürleri bilen kişidir. Bilen, öğrenen, öğrenmek isteyen kişidir. Kültürümüzü geçmişimizi öğrenmek için okulda geziler düzenleniyor...(Ö.11).”

Mezunlar; İmam hatip lisesinde öğrenim gören ve mezun olan kişilerin başarılı, terbiyeli kişiler olduğu, toplumda ve devlet yönetiminde belirli bir yere gelme noktasına kaynaklık ettiği, bunun yanında bu okulda okuyan her öğrenci için örnek alabileceği ve kendisi için rol model olabilecek kişilerin olduğu belirtilmiştir.

“...Geleceğin önemli meslek sahiplerinin imam hatipten çıkabileceğini düşünüyorum; çünkü bizler söz gelimi öğretmen olduğumuzda hem fennî ilimlerden hem de naklî ilimlerden örnekler veren bir öğretmen olacağız...(Ö.18).”

(ii) İmam Hatiplilik Algısı ve Kimliği

İmam hatip lisesinde öğrenim gören katılımcı 20 öğrencinin görüşlerine göre, imam hatiplilik algısı ve kimliği teması 442 referans görüşle 3 tema içerisinde en fazla görüş sağlamıştır. Bu tema başlığı altında yer alan Tablo: 3’de İmam Hatiplilik Algısı ve Kimliği Temasının Alt Temaları ve Kodları verilmiştir

Tablo 3: İmam Hatiplilik Algısı ve Kimliği Temasının Alt Temaları ve Kodları

ALT TEMALAR	Referans Toplamı	Referans Kod	Öğrenci Sayısı	KODLAR
Toplumsal Rol ve Sorumluluklar	280	119	20	Ahlaklı Olmak
		119	20	Topluma Örnek Olmak
		39	15	Kaynaklık Etme
		3	3	Tarihi ve Toplumsal Değerlere Sahip Çıkmak
		23	12	Biz Duygusu
		21	12	Sorumluluk ve Disiplin
		14	8	Vizyon
Kişisel ve Sosyal Özellikler	84	5	5	Bilgili ve Donanımlı Olmak
		5	5	Çalışkanlık
		5	4	Saygınlık
		4	3	Özgüven Oluşturması
		3	2	Sabır
		2	2	İletişim ve İnsan İlişkileri
		1	1	Cesaret Vermesi
		1	1	Düzenli Olmak
		44	17	Dini Vecibeleri Öğrenme ve Gerçekleştirme
		Dindarlık	78	20
14	12			Dini Temsiliyet ve Kulluk

Toplumsal Rol ve Sorumluluklar; Öğrenciler imam hatip lisesi eğitimi ve dersleri noktasında daha iyi eğitim aldıklarını, dini gerekler olarak ahlaklı olmanın tavsiye edildiğini, yanlış davranışları olsa bile bu yanlış davranışın haram olduğunu bildikleri

için bundan vaz geçtiklerini, arkadaş çevrelerini de buna göre ayarladıklarını, kendilerine sorumluluk yüklendiğini ve bu sorumluluklarının bilincinde olduklarını belirtmişlerdir.

“...İmam hatibe gelen bir öğrenci ilk önce çevresini değiştiriyor. Arkadaşlık ilişkileri daha oturaklı ve sağlam oluyor. Herhangi biriyle arkadaş olmaktan daha ziyade dini konuda da hassasiyetleri aynı olan, kafalar uyuşan, birisiyle arkadaşlık kuruyoruz... (Ö.7).”

Katılımcı öğrenciler imam hatip lisesi öğrencisinin nasıl olması gerektiğini dini referans ve toplumsal beklentiye göre tarif etmişlerdir. Bu kurumun öğrencilerinin aldıkları eğitim yönünde kendilerine sorumluluk yüklenen ve bu sorumlulukları yerine getiren, toplum içerisinde güzel ve doğru olanın daha doğrusu İslami olan hususların inşa edilmesi yönünde görevlerinin olduklarını, algının bu yönde olduğunu ve imam hatip kimliği kazandıklarını belirtmişlerdir.

“...İmam hatipli olmak okulun içinde de dışında da iyi oluyor. “Nerede okuyorsun?” diye sorduklarında “İmam hatipte okuyorum.” dediğim zaman güzel oluyor. Soru sorulduğunda güzel bir şekilde cevap veriyoruz. Burada öğrendiklerimi mesela namaz kıldırma gibi dışarda da yapabiliyorum. Burada imam hatip lisesi öğrencisi olmak güzel bir şey...(Ö.10).”

Katılımcı öğrenciler imam hatip lisesine ait aldıkları dini dersleri arkadaş ve aile çevrelerinde dini konularda kendilerine karşı bir beklentinin olduğu ve bu beklentiye karşılamaya çalıştıklarını, bu durumun kendilerine önderlik ve özgüven kazandırdığını, ayrıca kendilerine bu yönüyle değer verilmesinin prestij kazandırdığını ve bu durumdan memnun olduklarını belirtmişlerdir.

“...Ailem ve çevrem benden beklentileri var. Mesela kardeşim daha yeni Kur’ân-ı Kerim öğreniyor. Bana sürekli sorular soruyor. Bazen bir problem olduğunda, problemin çözümünü bana soruyorlar. Dini konularda ki sorularda özellikle bu oluyor. Bu durum da beni özel hissettiriyor...(Ö.16).”

Katılımcı öğrenciler bu okulda dini ağırlıklı derslerin yanında tarihimizi ve medeniyetimizi de öğrendiklerini, bu yönde bir bilinç kazandıklarını, bu bilincin de ülkesini, vatanını sevmeye ve ona bağlılık olarak tezahür ettiğini belirtmişlerdir.

“...İmam hatipli ile dürüst saygılı ve geçmişini bilen, doğru Müslüman olmak değerlerinin farkında olmak geçmişten kastım kendi tarihimizi nerelerden nasıl bu günlere geldiğimizi Osmanlı devleti peygamberimizin hayatı...(Ö.3).”

Kişisel ve Sosyal Özellikler; Öğrenciler verdikleri cevaplarda, aynı görüşten ve aileden gelen kişiler olduğu için imam hatip lisesine ait bir ruhun oluştuğunu belirtmişlerdir. Sıcak ve samimi bir ortamda diğer imam hatip liselerini de kendi okudukları okul gibi değerlendirdiklerini, büyük bir aile olduklarını ve bireysel yapılan her şeyin imam hatiple ilgili olumlu veya olumsuz düşünceye yol açacağından biz duygusu çerçevesinde bu durumu değerlendirdiklerini belirtmişlerdir.

“...İmam hatip lisesi olarak sorumluluk hissediyorum. Bir hareket yaptığımda sadece benim yaptığımı değil de tüm imam hatipliler aynı şeyi yapıyormuş gibi hissediyorum... (Ö.13).”

İmam hatip liseli olmanın sorumluluk yüklediğini, bu sorumluluğun kaynağının İslami inanıştan kaynaklı olduğunu, öğretmenlerin bunun farkına varmaları için sürekli telkinde bulduklarını belirtmişlerdir. Sorumluluk aynı zamanda disiplinli olmayı da beraberinde getirmiştir. Okul içerisinde yapılan eylemlerde haram ve helal kavramları sürekli zihinde tutulmuş ve bu anlayış okul içerisinde olumsuz olayların yaşanmasını etkilemiştir. Çünkü öğretmenlerin ayet ve hadislerle örnek vererek konuları anlatmaları sorumluluk oluşmasında ve disiplin olaylarının azalmasında, bununla birlikte başarının artmasında etkisinin olduğu belirtilmiştir.

“...Disiplin açısından hocalarımız bizlere hadislerle, ayetlerle örnekler veriyor, yapılmaması gerekenleri söylüyorlar. Bazen disiplinsizlikler oluyor. Bazen bunları gidermek için ellerinden geleni yapıyorlar... (Ö.11).”

İmam hatip lisesi öğrencisinin akademik eğitimin ötesinde hayata nasıl bakacağı, nasıl bir hayat kuracağı, nasıl bir kişi olacağı ve nasıl bir aile kuracağı noktasında diğer okul öğrencilerinden farklı olduğunu belirtmişlerdir. Diğer lise öğrencilerinin günlük bir hayat felsefelerinden farklı olarak, imam hatip lisesi öğrencisinin bu dünya ve ahireti için de bir yaşamı olması gerektiği ve bu okulun bu tür sorumlulukları yüklediği için kendilerini bu yönde yetiştirdiklerini belirtmişlerdir.

“...İmam hatip lisesi öğrencisi olmak herkesten bir adım önde olmak demek. İleriye yönelik bir hedefimiz var, bunun için çok çalışıyoruz; dinî dersleri de beraberinde götürmek bizi zaman zaman zorluyor; ama iyi şeyler elde edeceğimi düşünüyor ve mutlu oluyorum... (Ö.16).”

Öğrenciler bu okula ait ağırlıklı olarak işledikleri dini derslerde özellikle Kur'an-ı Kerim'in bütün bilimlere kaynaklık ettiğini belirtmişlerdir. “Çalışkanlık” kodunda öğrenciler imam hatip lisesi öğrencisinin dersine odaklı çalışkan olması, dürüst ve birleştirici olması, ayrıca yarınları düşünerek çalışması gerektiği belirtilmiştir. “Saygın”, imam hatip lisesi öğrencisi olmaktan gurur duyduklarını ve bunu övünerek söylediklerini, toplumda özellikle din konusunda itibar gördüklerini belirtmişlerdir. “Özgüven Oluşturması”, imam hatip lisesine ait uygulama derslerinin liderlik ve sosyalleşmelerine katkı sağladığını ve diğer okul öğrencilerinden farklı olarak dini konuda bilgilerinden dolayı özgüvenli olduklarını belirtmişlerdir. “Sabır”, okulda alınan derslerin sabırlı olmalarına katkı sağladığını ve bunun İslam'ın tavsiyesi olduğunu belirtmişlerdir. “İletişim ve İnsan İlişkileri”, imam hatip lisesinde ağırlıklı olarak sosyal derslerin olması ve bu derslere ait uygulamalara yer verilmesi iletişimi ve insan ilişkilerini geliştirdiği belirtilmiştir. “Cesaret Vermesi”, toplumun geçmişteki yaşantısına bakıldığında bugün imam hatipli olmanın kendilerine cesaret verdiği belirtilmiştir. “Düzenli Olmak”, İmam hatip lisesinde aldığı eğitimle kişinin hayatının düzenli olacağı belirtilmiştir.

Dindarlık; Öğrenciler dini vecibeleri öğrenmek ve gerçekleştirmek amacıyla imam hatip lisesinde eğitim aldıklarını, diğer okul öğrencileri bu dersleri kısıtlı bir şekilde öğrenirken kendilerinin günlük rutin hayat içerisinde zaten öğrendiklerini, dini bir eğitim alırlarsa kuracakları ailenin ve oradan oluşan toplumun da sağlıklı ve ahlaklı olacağını, Kur'an-ı daha iyi anlamak ve Peygamber'imizin yolundan gidebilmek ve o yönde bir yaşantı oluşmasına katkı sunacağını, ayrıca dini derslerin yanında diğer fenni derslerin alınması kendilerini her meslekte daha donanımlı yapacağını, bununla birlikte kimliklerine de olumlu katkı sağlayacağını belirtmişlerdir.

“...İmam hatip lisesi öğrencisi Peygamber'imizin yolundan giden, onun sünnetlerine uyan ve onu kendisine rehber kılan öğrencidir. Bu kurumlar da bu bilincin ve bu eğitimin verildiği yerlerdir...(Ö.12).”

İmam hatip lisesini tercih eden öğrencilerin ailelerinin büyük bir oranda imam hatip eğitimi ile ailenin dinini yaşama hassasiyetinin örtüştüğü görülecektir. Yani İslami bir yaşantıyı tercih etmiş ve çocuğunun da böyle birisi olmasını arzu ettiği için gönderdiği söylenebilir. Katılımcı öğrenciler ailelerinin yapısından dolayı ve bu yapıya bağlı olarak imam hatip lisesi öncesinde dini eğitim aldıklarını, Kur'an kursu gibi yerlere gittiklerini, böylece hem ailenin yapısı hem de öğrencideki dinsel alt yapıdan dolayı zorlanmadıklarını belirtmişlerdir.

“...Ailem dinini tam anlamıyla yaşamaya çalışan fertlerden oluştuğu için ben de abalarımı örnek alarak imam hatip lisesini seçtim...(Ö.17).”

İmam hatip lisesi öğrencilerinin Peygamber'imizin yolundan gitmeye çalıştıklarını, dini vecibelerden olan namaz gibi ibadetlerini okulda cemaatle kılabildiklerini, kulluk bilinciyle yaşamayı bu okulda daha iyi öğrenebildiklerini, öğrencilerin genel olarak dinin gereklerini yerine getirmeye çalıştıklarını ve bu yönüyle de imam hatip lisesi öğrencilerinin dini temsil edebileceklerini belirtmişlerdir.

“...İnsanlar derler ki “Bak dindar bir insan, ama çalışmıyor.” Biz bunun burada denilmemesini istiyoruz. Aslında dindar kişi çalışan kişidir. Bir şeyleri başaran kişidir. Biz buna inanıyoruz ve bunu başarmaya çalışıyoruz...(Ö.159).”

(iii) İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Okul Dışı Deneyimleri

İmam hatip lisesi katılımcı 20 öğrencinin görüşlerine göre, İmam Hatip Öğrencilerinin Okul Dışı Deneyimleri teması 74 referans görüşle 3 tema içerisinde en az görüş sağlamış ve iki alt temanın referansları dengeli olmuştur. Bu tema başlığı altında yer alan 2 alt tema Tablo: 4'te İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Okul Dışı Deneyimleri Temasının Alt Temaları ve Referans Kodları gösterilmiştir.

Tablo 4 : İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Okul Dışı Deneyimleri Temasının Alt Temaları ve Referans Kodları

ALT TEMALAR	Referans Toplamı	Referans Kod	Öğrenci Sayısı	KODLAR
Akran Ortamlarında	37	12	11	Kabul Görülme
		12	9	Önyargı ve Küçümsenme
		8	8	Farklı Değerler
		5	5	Kaynaklık Etme
Yetişkin Ortamlarda	37	15	13	Önyargı ve Küçümsenme
		15	9	Kaynaklık Etme
		7	7	Kabul Görülme

Akran Ortamlarında; Öğrenciler verdikleri cevaplarda, imam hatip öğrencilerinin okul dışı deneyimleri konusunda akran ortamlarında kabul görülme başlığında; imam hatip lisesi öğrencisinin genel olarak olgun ve ağırbaşlı olduğundan ayrıca dini konularda akranlarından daha fazla bilgiye sahip olduğu için itibar gördüklerini, olumsuz bir durumla karşılaşmadıklarını, akran ortamlarında farklı bir durum hissetmediklerini, kendilerini kötü hissettirecek bir durumun yaşanmadığını, aslında imam hatip öğrencilerinin ilk başta akranlarla karşılaşma durumunda kendilerine karşı bir ön yargının olacağını düşündüklerini ama böyle olumsuz bir durumun yaşanmadığını belirtmişlerdir.

“...Ben başlangıçta farklı ortamlara girdiğimde imam hatipli olduğum için bir önyargı olacağını düşünüyordum. Ama arkadaşlarım da gördüm ki imam hatipli birisine gerçekten saygıları var...(Ö.12).”

Toplumun genelinde imam hatip lisesinde dini derslerin fazla olmasından dolayı mezunlarının ilahiyat fakültesini çoğunlukla tercih edeceklerini, yine dini derslerden dolayı bazen ironi diliyle “İmam mı olacaksınız?” diye öğrencilere takılmanın olduğu, diğer lise öğrencileriyle karşılaştıklarında belirgin olmasa da imam hatip öğrencisini farklı görme sadece bir alanla sınırlama olduğu, akademik başarının din derslerinin yoğun olduğu için bu öğrencilerden beklenilemeyeceği önyargısının olduğunu, imam hatip öğrencilerinin de diğer lise öğrencilerinin yaşamlarını tekdüze gördüklerini, imam hatip lisesi öğrencilerinin imam hatibi temsil etme düşüncesinden dolayı okullarına olumsuz bir zarar gelmemesi için dikkat ettiklerini ve diğer lise öğrencilerinin kısmen bilgisizlikten dolayı önyargılarının kendilerine karşı olabildiğini belirtmişlerdir.

“...İmam hatip lisesi öğrencisi öncelikle dış görüşüne dikkat etmesi gerekir. Çünkü bize bakarak imam hatip lisesi ile ilgili yorum yapıyor. Konuşmalarına dikkat etmesi gerekiyor. İmam hatiple ilgili olumsuz bir şey söylediğimizde sadece o kelimeyi kullanarak yorumda bulunuyorlar ona göre yargılıyorlar...(Ö.7).”

Diğer lise öğrencilerinden imam hatip lisesi öğrencisinin dini konularda farklı olduğunu, ama onların da normal, iyi insan olduklarını, dini bilgi eksikliklerinden dolayı yanlışlarının olabileceğini, karşılaştıkları ortamlarda onların daha dikkatli olduklarını mesela argo konuşmadıklarını ve imam hatip lisesi öğrencilerinin diğer öğrencileri bu dünyanın sadece güzelliklerini ve boş olanları yaşadıklarını belirtmişlerdir.

“...İmam hatip lisesi dışındaki öğrencilerle karşılaştığımda onların yaşamlarının çok sade olduğunu görüyorum. Onların yanlış ve boş işlerle uğraştıklarını düşünüyorum... (Ö.5).”

Katılımcı öğrenciler imam hatip lisesi öğrencisinin diğer lise öğrencilerine dini konularda kaynaklık etmesi gerektiğini, onların da karşılaştıkları ortamlarda bu isteklerinin olduğunu gözlemlediklerini ayrıca bir imam hatip lisesi öğrencisi olarak dini konularda kendilerinin bir tebliğ vazifesi olduğunu belirtmişlerdir.

“...Diğer lise öğrencileriyle karşılaştığımda onlarda dini bir istek görüyorum. Dine karşı bir açlık duyuyorlar. Dini bir konuyu mesela bana bir anlatsana diyorlar ben de bildiğim kadarıyla anlatmaya çalışıyorum. Çok güzel dinliyorlar. Aslında diğer okulda okuyan öğrenciler istediklerini tam alamıyorlar bizse alabiliyoruz. O yüzden onların öğrenmesi gerekir. Bir futbol maçında onlar kötü argo şeyler konuşurken bizse daha mütevazı şekilde konuşuyoruz. Onlarda bunu görünce bizim için ne kadar iyi diyorlar. Örnek almaya başlıyorlar...(Ö.15).”

Yetişkin Ortamlarında; Katılımcı öğrenciler toplumda imam hatiplerle ilgili olumsuz bir algının ve yanlış bilginin olduğunu, çoğunlukla bu okulu değerlendirirken olumsuz yönlerini ele alıp değerlendirdiklerini, bu okulun öğrencisi olarak büyük oldukları için genellikle saygılı davrandıklarını, onların yanlış bilgilerinden dolayı önyargıları için üzülüklerini belirtmişlerdir.

“...Toplumda imam hatip modelini yanlış anlama ve yorumlama var. İmam hatipli nasıl olur, nasıl bir kişidir, bugüne kadar hep kötü yanlarımız ile anıldık. Bardağın boş tarafı görüldü. Dolayısıyla bardağın dolu tarafından görülmesi için herkese tebliğ görevinde bulunmalıyız...(Ö.12).”

Öğrenciler okulda öğrendikleri konuları büyüklerine anlatabildiklerini, onlarda gördükleri yanlış bilinen şeyleri söylediklerini, yetişkinlerde de dini konularda öğrencilerden bir beklentinin olduğunu; mesela, yemek duası yapmak, Kur’an okumak ve bazen namaz kıldırmak gibi görevleri yaptıklarını onlarında bu durumdan memnun olduklarını, bu yönlerinin de kendi kişisel gelişimlerine katkı sağladığını, yetişkinlerin

kendileri için maşallah dediklerini, bu durumun da kendilerini özel hissettirdiğini belirtmişlerdir.

“...Bazı akrabalarım destekliyor. Bayramlarda falan gördüğümüzde sureleri okuyoruz; iftarda “Yemek duasını sen oku.” diyorlar. Güzel oluyor...(Ö.19.”

Katılımcı öğrenciler yetişkinlerin kabul görülme başlığında; akranlara nazaran daha iyi karşılandıklarını, dini konuları öğrendikleri için desteklediklerini, yetişkinlerin de diğer lise öğrencilerinden farklı davranış ve iletişim beklediklerini ve güzel karşılandıklarını belirtmişlerdir.

“...Büyüklerle karşılaştığımda onlar benim imam hatipli olduğumu bildikleri için ben de onlarla bu şekilde konuşuyorum. Mesela arkadaş ortamında konuştuğum gibi tabii ki konuşmuyorum. İmam hatipli olduğum için benden daha mülayim ve ağırbaşlı davranışlar göstermemi bekliyorlar. Ben de zaten bu şekilde bir davranış sergiliyorum. Benden de bu yönde beklentilerinin olduğunun farkındayım. Ben de onların beklentilerini karşıladığım için onların yüzünde bir tebessüm oluyor ve bundan mutlu oluyorum...(Ö.6).”

Tartışma ve Sonuç

Bu bölümde literatür taramasına bağlı kalarak ilgili araştırma sonucunda ortaya çıkan araştırmanın bulgularına ilişkin tartışma ve sonuçlara yer verilmiştir.

İmam Hatip Lisesi Okullarına Yönelik Bakış

İmam hatip lisesi öğrencileri bu okullarda okuma nedenleri arasında, eğitim ve öğretim programlarının niteliğini göstermişlerdir. Bu bağlamda, imam hatip okullarının temelini oluşturan ve bu okulları diğer okullardan ayıran hususların başında, dini müfredat ve programlarının diğer liselere oranla daha yoğun olması nedeniyle öğrenciler öncelikli olarak dini müfredatı ifade ederek eğitim almak istediklerini belirtmişlerdir. Bu konuda yapılan ilgili araştırmalarda, imam hatip lisesi okullarına yönelik bakış teması başlığı altında eğitim öğretim programlarının niteliği alt temasında araştırma sonuçları da bulgularımızı desteklemektedir. Araştırma sonuçları; Altıntaş’ın (2016: 96-97), Özyiğit’in (2018: 47-48), Aşlamacı’nın (2017: 131-156), Özensel, Akın ve Aydemir’in (2012:13-101), Çınar’ın (2018:1243-1258), Taşdemir’in (2017: 89-94) ve Findley’in (2012: 356) çalışmaları ile örtüşmektedir.

Öğrenciler dini müfredat ve programların diğer liselere oranla daha yoğun olmasından dolayı dini bilgi noktasında donanımlarının fazla olduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte diğer derslerde sınavlara yönelik hazırlıkla ilgili ders saati sayısının azlığından eksikliklerinin olabileceğini belirtmişlerdir. Öğrencilerin, imam hatip lisesinde okuma nedenleri arasında; program olarak karma eğitim yapılmaması sebebiyle, öğrencilerin bu anlamda, dini olarak yaşantılarına katkıda bulunduğu ve dini inanışlarına paralel olarak kendilerini kurumda rahat hissettiklerini ifade etmişlerdir.

Okulun karma eğitim yapmaması, öğrencilerin inandıkları dini yaşamlarında etkilidir. Öğrenciler ayrıca, eğitim ortamlarının; öğrenci beklentilerine paralel olarak dini yaşantılarına daha uygun nitelikte değerlendirmişlerdir. Öğrencilerin imam hatip lisesi ortamında dini anlamda da disipline olduğu ve dini yaşantısında daha rahat davranabildikleri yönünde bakış açılarına sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Öğretmen ve öğrenci etkileşimi konusunda ise imam hatip lisesi öğrencileri belirli bir yapı ve görüşte oldukları için olumlu etkileşim içerisinde bulduklarını ve öğretmenlerinin de bu etkileşime destek verdiklerini, böylece olumlu bir öğrenme ortamı oluşarak hem akademik hem de davranış olarak sorumluluk bilincinin gelişmesine katkı sağladığını belirtmişlerdir. İmam hatip lisesinde aynı görüşten öğrencilerin olması öğrencilerin birlik duygusunu geliştirdiği söylenebilir. Öğrencilerin kendilerini rahat hissetmeleri sebebiyle huzurlu bir ortamın oluştuğu ve öğrencilerin öğretmenleri ile rahat iletişim kurabildikleri, yine dini referans noktasında amaç birliğinin oluştuğu, kendi zihniyetlerine ait öğrencilerin olması sonucunda diğer okullar gibi gruplaşmanın oluşmasını bu tür öğeler engellemiş ve imam hatip liselerine ait samimi bir ortamın oluşmasını sağlamıştır. Araştırma sonuçları da bulgularımızı desteklemektedir. Macit'in (2015: 343-358), Sönmez'in (2006: 85-108), Peek'in (2005: 219), Çalık'ın (2008), **Özensel, Akın ve Aydemir'in** (2012: 13-101), Altıntaş'ın (2016: 96-97), Çınar'ın (2018:1243-1258), Taşdemir'in (2017: 89-94), Aşlamacı'nın (2017: 131-156) ve Aydemir'in (2016: 357-368) çalışmalarıyla örtüşmektedir.

Öğrenciler ilgili araştırma bulgusunda imam hatip liselerinin sunduğu sosyal, kültürel imkân ve aktivitelerin altını çizmişlerdir. Bu bağlamda, sosyal imkânlar olarak, imam hatip lisesinin özellikle meslek derslerinin kilit uygulaması olan mesleki uygulamalarının, kendilerinin sosyalleşmesine katkı sağladığını, aralarında bir duygunun oluşturduğunu, birlikte hareket ederek etkinlikler gerçekleştirdiklerini, bu yönüyle sosyal imkânlarının olumlu katkı sağladığını belirtmişlerdir. Kültürel aktiviteler konusunda ise hem değerleri benimsemek hem de imam hatip lisesine ait kültürün gelişmesi için aktiviteler yaptıklarını, projeler geliştirdiklerini, kültürlerini daha iyi öğrenmek adına tarihi gezi, piknik ve halı saha aktiviteleri yaptıklarını ve bu faaliyetlere katıldıklarını belirtmişlerdir. Bu yönüyle imam hatip okullarının gerek sosyal gerekse kültürel yönden öğrencilere tatminkâr bir hizmet verdiği araştırma bulgularında ortaya çıkmıştır.

Öğrenciler imam hatip liselerini değerlendirirken mezun öğrencileri ve kaliteyi esas almışlardır. Bu bağlamda, öğrenciler rol model mezunlar ile özdeşim kurduklarını, imam hatip lisesinde öğrenim gören ve mezun olan kişilerin başarılı, terbiyeli kişiler olduğunu, bunun yanında toplumda ve devlet yönetiminde belirli bir yere gelme noktasına bu okulun kaynaklık ettiğini belirtmişler ve bu durum araştırma bulgularında da ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte bu okulda okuyan her öğrenci için örnek alabileceği ve kendisi için rol model olabilecek kişilerin olduğu yine araştırma bulgularında ortaya çıkmıştır.

İmam Hatiplilik Algısı ve Kimliği

İmam hatiplilik algısı ve kimliği konusunda öğrenciler toplumsal rol ve sorumluluklar alt teması altında ağırlıklı olarak ahlaklı olmak konusuna değinmişlerdir. Öğrenciler imam hatip lisesi eğitimi ve dersler noktasında daha iyi eğitim aldıklarını ayrıca bu okulda öğrencilere dersler kapsamında ağırlıklı olarak ve dini gereklilik olarak ahlaklı olmanın tavsiye edildiğini belirtmişlerdir ve bu durum bulgularda da ortaya çıkmıştır. Öğrenciler yanlış davranışları olduğunda bu yanlış davranışın haram olduğunu bildikleri için bundan vazgeçtiklerini, arkadaş çevrelerini de buna göre ayarladıklarını, kendilerine sorumluluk yüklendiğini ve bu sorumluluklarının bilincinde olduklarını belirtmişlerdir. Bu konuda yapılan ilgili araştırmalarda, imam hatiplilik algısı ve kimliği teması başlığı altında toplumsal rol ve sorumluluklar alt temasında araştırma sonuçları da bulgularımızı desteklemektedir. Bu bulgular; Macit'in (2014: 379-394), (Macit'in (2015: 343-358) ve Sönmez'in (2006: 85-108) araştırma sonuçlarıyla örtüşmektedir

Öğrenciler; kaynaklık etme, dini konularda referans sağlama gibi işlemlere yönelik becerilerinin geliştiğini ve bu anlamda, imam hatip lisesinde aldıkları dini derslerin, arkadaş ve aile çevrelerinde, dini konularda, kendilerine karşı bir beklentinin oluştuğunu ve bu beklentiyi karşılamaya çalıştıklarını belirtmişlerdir. Bu durumun kendilerine önderlik etme ve özgüven duygusu gibi beceri ve hisler kazandırdığını, ayrıca bu yönde değer verilmesinin prestij kazandırdığını, saygınlık ve itibar sağladığını ve bu durumdan memnun olduklarını belirtmişlerdir. Öğrenciler, tarihi ve toplumsal değerlere sahip çıkmak konusuna atıfta bulunmuşlar ve okulda verilen din ağırlıklı derslerin yanında, tarih, değer ve medeniyetimizi de öğrendiklerini, bu yönde bir bilinç kazandıklarını, bu bilincin de ülkesini ve vatanını sevme olarak tezahür ettiğini belirtmişlerdir.

Öğrenciler bu okulların sağladığı kişisel ve sosyal özellikler üzerinde durarak biz duygusunun altını çizmişlerdir. Aynı görüşten ve aileden gelen kişilerle aynı çatı altında bulunmaları sebebiyle imam hatip lisesine ait bir ruhun oluştuğunu, sıcak ve samimi bir ortamda diğer imam hatip liselerini de kendi okulları gibi değerlendirdiklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca büyük bir aile olduklarını ve bireysel yapılan her şeyin imam hatiple ilgili olumlu veya olumsuz düşünceye yol açacağını bununla birlikte öğrencilerin biz duygusu çerçevesinde hareket ettikleri yapılan araştırma bulgularında ortaya çıkmıştır. Bu konuda yapılan ilgili araştırmalarda bu bulguları desteklemektedir. (Peek: 2005: 219), (Çalık: 2008), **Özensel**, Akın ve Aydemir'in (2012: 13-101) ve Macit'in (2014: 379-394) araştırma sonuçlarıyla örtüşmektedir,

Öğrenciler, okullarının kendilerine sorumluluk ve disiplin aşıladığını, bu bağlamda imam hatip liseli olmanın sorumluluk yüklediğini, bu sorumluluğun kaynağını, İslami inanış, aldıkları eğitim ve öğretmenlerin dini konulardaki farkındalıkları ve İslami inanca vakıf olmalarına istinaden telkinde bulduklarını öne sürmüşlerdir. Sorumluluk aynı zamanda disiplinli olmayı da beraberinde getirmiştir. Okul içerisinde yapılan eylemlerde haram ve helal kavramları sürekli zihinde tutulmuş ve bu konularda sahip olunan bilincin, öğrencileri sorumlulukları bağlamında disipline ettiği ortaya çıkmıştır. Öğrenciler, okullarının kendilerine vizyon kazandırdığını belirterek bu kapsamda imam

hatip lisesi öğrencisinin akademik eğitimin ötesinde hayata nasıl bakacağını, nasıl bir hayat kuracağını, nasıl bir kişi olacağını ve nasıl bir aile kuracağı noktasında, diğer okul öğrencilerinin günlük hayat felsefelerinden farklı olarak, imam hatip öğrencisinin bu dünya ve ahireti için de bir yaşantısı olması gerektiği ve bu okulun bu tür sorumlulukları yüklemesi nedeniyle kendilerini bu yönde yetiştirdikleri ortaya çıkmıştır. Öğrenciler, okullarının kendilerine sağladığı birikim; bilgili ve donanımlı olmak konusunda, özellikle Kur'an-ı Kerim'i, bütün bilimlere kaynaklık ettiği ve bu kerim kitabımızın, bütün bilimlere öncülük edebileceğini, imam hatip öğrencisinin inancı gereği bilgili olması gerektiği, toplumun diğer kesimlerine, bilgi ve donanımı ile örnek olması bilinci ortaya çıkmıştır. İmam hatip lisesi öğrencisinin derslerinde daha özenli ve çalışkan olması, dürüst ve birleştirici olması, ayrıca yarınları düşünerek çalışması gerektiği konularında daha bilinçli hareket ettiği ortaya çıkmıştır.

Öğrenciler dindarlık alt teması başlığı altında, dini vecibelerini öğrenme ve gerçekleştirme başlıkları üzerinde durarak imam hatip lisesinde eğitim aldıklarını belirtmişlerdir. İmam hatip lisesi dışındaki diğer lise öğrencileri bu dersleri kısıtlı bir şekilde öğrenirken kendileri günlük hayat içerisinde zaten bu bilgileri öğrendiklerini, aynı zamanda dini bir eğitim alırlarsa kuracakları ailenin ve toplumun da sağlıklı ve ahlaklı olacağını ifade etmişlerdir. Dini temsiliyet ve kulluk konusunda, imam hatip lisesi öğrencileri, Peygamber'imizin yolundan gitmeye çalıştıklarını, dini vecibelerden biri olan namaz gibi ibadetlerini okulda cemaatle kıldıklarını, kulluk bilinciyle yaşamayı bu okulda öğrendiklerini, dinin gereklerini yerine getirmeye çalıştıklarını belirtmişlerdir. Yapılan ilgili araştırmalarda, imam hatiplilik algısı ve kimliği teması başlığı altında dindarlık alt temasındaki araştırma sonuçları da bulgularımızı desteklemektedir. Altıntaş'ın (2016: 96-97), Çınar'ın (2018:1243-1258), Taşdemir'in (2017: 89-94), Aşlamacı'nın (2017:131-156), Akman'ın (2007: 88) ve Aydemir'in (2016: 357-368) çalışmalarıyla örtüşmektedir.

İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Okul Dışı Deneyimleri

İmam hatip lisesi öğrencilerinin okul dışı deneyimleri konusunda; akran ortamlarında kabul görülmelerinde, olgun ve ağırbaşlı olmalarının etkisi büyüktür. Dini konularda akranlarından daha fazla bilgiye sahip olduklarından itibar gördüklerini, olumsuz bir durumla karşılaşmadıklarını, akran ortamlarında farklı bir durum hissetmediklerini ve kendilerini kötü hissettirecek bir durum yaşamadıklarını belirtmişlerdir. İmam hatip lisesi öğrencileri farklı bir ortama girdiklerinde kendilerine karşı bir ön yargının olacağını düşündüklerini ama olumsuz bir durum yaşamadıklarını belirtmişlerdir. İmam hatip lisesi öğrencileri diğer lise öğrencileriyle karşılaştıklarında, belirgin olmasa da farklı görme ve akademik başarılarının din derslerinin yoğun olmasından dolayı bu öğrencilerden beklenmeyeceği önyargısının olduğunu ifade etmişlerdir. İmam hatip lisesi öğrencileri de diğer lise öğrencilerinin yaşamlarını tekdüze gördüklerini belirtmişlerdir. Öğrencilerin imam hatibi temsil etme düşüncelerinden dolayı okullarına yönelik olumsuz bir imaj oluşmaması için daha dikkatli davranışlar sergiledikleri ortaya çıkmıştır. Diğer lise öğrencilerinin, kısmen bilgisizlikten dolayı, kendilerine karşı

önyargılarının olabildiğini belirtmişlerdir. Yine diğer lise öğrencileriyle kendilerini karşılaştırdıklarında onlardan farklı değerlere sahip oldukları, dini konularda farklılık olduğu, onların dini bilgi eksikliklerinden dolayı yanlışlarının olabileceği, onlarla karşılaştıkları ortamlarda daha dikkatli oldukları, mesela argo konuşmadıkları, bulgusu ortaya çıkmıştır. İmam hatip lisesi öğrencilerinin diğer öğrencilerin bu dünyanın sadece güzelliklerini ve geçici olanları yaşadıklarını algıladıkları ve bu hususlarda deneyimlere sahip oldukları ortaya çıkmıştır. İmam hatip lisesi öğrencisinin diğer lise öğrencilerine dini konularda kaynaklık etmesi gerektiğini, onların da karşılaştıkları ortamlarda bu isteklerinin olduğunu gözlemlediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca öğrencilerin dini konularda bir tebliğ vazifelerinin olduğu algıları ve deneyimleri ortaya çıkmıştır.

Öğrenciler yetişkin ortamlarında yaşadıkları deneyimlerle ilgili önyargı ve küçümsenme üzerinde durmuşlar ve toplumda imam hatiplerle ilgili olumsuz bir algı ve yanlış intibanın olduğunu ifade etmişlerdir. Yetişkinlerin çoğunlukla okulun olumsuz yönlerini ele alıp değerlendirdiklerini, buna karşın bu okulun öğrencisi olarak yetişkinlere saygılı davrandıklarını, onların okula karşı besledikleri olumsuz tutum, önyargıları ve algılarından dolayı kendilerine üzdüklerini dile getirmişlerdir. Öğrencilerin okul dışında yetişkinlerle yaşadığı deneyimler konusunda küçümsedikleri ve önyargılı tutum ve davranışlarla karşılaştıkları ortaya çıkmıştır. Öğrenciler okulda öğrendikleri konuları büyüklerine anlatabildiklerini, onlara yanlış gördükleri şeyleri söylediklerini ifade etmişlerdir. Yetişkinlerde de dini konularda imam hatip lisesi öğrencilerinden bir beklentilerinin olduğu, mesela, yemek duası yapmak, Kur'an-ı Kerim okumak ve bazen namaz kıldırmak gibi beklentileri öğrencilerin karşıladıkları, onların da bu durumdan memnun oldukları bulgusu ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin bu yönleri kendi kişisel gelişimlerine katkı sağlamıştır. Yetişkinlerin "Maşallah," demeleri kendilerini özel hissettirmiştir. Bu bağlamda öğrenciler okul dışı yetişkin ortamlarında bir kaynaklık etme deneyimi yaşamışlardır. İmam hatip lisesi öğrencilerinin okul dışı deneyimleri araştırma sonuçları da bulgularımızı desteklemektedir. **Özensel**, Akın ve Aydemir'in (2012: 13-101), Altıntaş'ın (2016: 96-97), (Öcal'ın (1994: 53) ve Kanburoğlu Ergün'ün (2018: 51-76), çalışmalarıyla örtüşmektedir.

Öneriler

Önemli ve toplumsal bir misyonu yerine getiren Anadolu imam hatip liselerinin tercih edilmesinde; toplumun bazı kesimlerinde oluşan, olumsuz intiba ve önyargıların önüne geçilmesi anlamında, toplumsal ve bireysel tanıtım çalışmalarına yer verilmelidir. Kendi istekleriyle bu okulu tercih eden öğrencilerin okula ilişkin olumlu algısı yüksek olduğundan bu okulu tercih etmeye yönelik bilinçli çalışmaların yapılması öğrencilerin sosyal ve duyuşsal yönlerine olumlu katkılar sağlayacaktır. Anadolu imam hatip liseleriyle ilgili yaklaşımlar sadece öğrencileri değil çok geniş kitleleri etkilemektedir. Onun için mümkün olduğu kadar bu okullar günlük siyasetin ve politik tartışmaların malzemesi olmaktan çıkarılmalıdır. Türkiye'nin din eğitimi vermede ortaya koyduğu imam hatip modeli diğer ülkeler için de bir model olabilir. O ülkelerle dini ve kültürel bağ kurularak İslam'ın evrensel mesajının aktarılmasında

ve mezun olan öğrencilerle ümmet bilinci kazanılmasında önemli bir sorumluluk yüklenebilir. Anadolu imam hatip lisesi derslerinin büyük bir oranını oluşturan meslek derslerinin öğrencilerin beklentilerine cevap vermediği ve öğrencilerin bu derslere karşı yeterince ilgi göstermedikleri görülmüştür. Onun için öğrencilerin gelişim özellikleri, onların ilgi, gereksinim ve beklentilerine hitap edecek yönde öğretim programı hazırlanabilir. Öğrencilerde Anadolu imam hatip lisesi kimliği oluşturulması, okula aidiyet duygularının geliştirilmesi ve kendilerine ait öz güvenlerinin artırılmasına yönelik çalışmalar yapılabilir. Öğrenme süreçlerine etkin katılımlarının sağlanması ve kendilerini ifade etmelerine yardımcı olacak mesleki etkinlikler de düzenlenebilir. Bu tür sosyal, kültürel faaliyetlerin yapılması, okulun paydaşları arasında güçlü iletişimin oluşmasına ve öğrencilerin kendilerini mutlu hissedecek bir okul ikliminin oluşmasına katkı sunabilir.

Diğer ortaöğretim türlerinde okuyan öğrencilere Anadolu imam hatip lisesini tercih etmeme nedenleri üzerinde bir araştırma yapılabilir. İmam hatip liselerinin tercih edilmesinde toplumun her kesiminden sağlanacak öğrenci profillerine yer verilen çalışmalar yapılabilir. Anadolu imam hatip liseleriyle ilgili yapılan araştırmalar, önyargı ve ideolojik ön kabullere göre değil, bilimsel verilere dayalı olarak yürütülmesi gerekir. Anadolu imam hatip liselerinin oluşturduğu insan modeli, sistem sorunu oluşturan tehlike algıları, yersiz suçlamalar, ötekileştirme yaklaşımları veya tamamen idealleştirme iddiasında değil, Anadolu coğrafyasının sosyolojik dinamiklerinin beslediği ve onun doğal bir talebi olarak ortaya çıkması ve bu talebin karşılanması olarak ele alınabilir. Anadolu imam hatip lisesi algısı sadece burada öğrenim gören öğrencilerden değil, bu okulun velilerinden ve bu okulda görev yapan öğretmen, yönetici ve diğer çalışanlardan da öğrenilmelidir. Anadolu imam hatip lisesi algısını etkileyen unsurun sadece din olmadığı bilinmeli, bir bütün olarak değerlendirip kültürel, siyasi, toplumsal ve eğitim boyutunun da önemli olduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Anadolu imam hatip liselerinde algı ve davranışların dış etkenler tarafından değil, bizatihi öğrencinin kendisi tarafından değiştirilmesi gerekir. İmam hatip liselerinde verilen dini eğitimin içeriği ve dini müfredatın yanında sorumluluk bilincinin oluşturularak imam hatip kimliğinin ortaya çıkarılması ve verilen din eğitiminin pratik kazanarak öğrencilerin kendi yaşamlarına aktarılmasıyla imam hatiplilik algısının olumlu olmasına katkı sağlayacağı düşünülmelidir.

Kaynakça

- Akşit, B. ve Coşkun, M. K. (2004). *Türkiye'nin Modernleşmesi Bağlamında İmam- Hatip Okulları*, Pdf, (Erişim tarihi: 04.03.2019).
- Arı, A. (2002). *Tevhid-i Tedrisat ve Laik Eğitim*. G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 22 (2), 181–192.
- Arvasi, S. A. (1983). *Türk-İslam Ülküsü III*. Ocak Yayınları, Ankara 1983. İstanbul: DEM. Yayınları.
- Aşlamacı, İ. (2014). *Pakistan Medreseleri'ne Bir Model Olarak İmam Hatip Okulları*. İstanbul: DEM. Yayınları.

- ... (2017). *Paydaşlarına Göre İmam-Hatip Ortaokullarında Din Eğitimi*. İstanbul: DEM. Yayınları.
- Aydemir, M. A. (2016) *Türkiye’de İmam Hatipli Olmak, Bir Kimliğin Algılanışı ve İnşası Üzerine Genel Değerlendirme*. UDAKB Sempozyumu Bildiri Kitabı içinde (s. 357-368). Bosna Hersek, TİMAV.
- Ayhan, H. (1999). *Türkiye’de Din Eğitimi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Berkes, N. (2012). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Bilgin, N. (2001). *İnsan İlişkileri ve Kimlik*. İstanbul: 2. Basım, Sistem Yayıncılık.
- Bilgiseven, K. A. (1982). *Genel Sosyoloji: Kavramlar-Nazariyeler Bünnye (Türkiye’de Sosyal Tabakalaşma) Değişme Ve Sosyal Gelişme*. İstanbul: Divan Yayınları
- Bozan, İ. (2007). *Devlet ile Toplum Arasında Demokratikleşme – Bir Okul: İmam Hatip Liseleri, Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı*. İstanbul: TESEV Yayınları
- Brubaker, R.ve Frederick, Cr. (2000). *İmam Hatip Liseleri: Efsaneler ve Gerçekler*, İstanbul: TESEV Yayınları.
- Budak, S. (2005). *Psikoloji Sözlüğü*. 3. Basım, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri*. Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir. (Çev.). Ankara: Siyasal
- Cüceloğlu, D. (1992). *İnsan ve Davranışı*. (3. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çuhadaroğlu Ç. F, Canat S, Kılıç E ve ark. (2004). *Ergen ve Ruhsal Sorunları: Durum Saptama Çalışması*. Ankara: TUBİTAK Matbaası.
- Diñer, N. (1998). *1913’den Günümüze İmam Hatip Okulları*. İstanbul: Şule.
- Ergün, M. (2005). *Medreseler ve İmam Hatip Liseleri, Ülkemizde Laik Eğitim Sisteminde Sosyal Bilim Olarak Sosyal-Bilim Kurultayı İçinde*. Malatya: İnönü Matbaası.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity Youth and Crisi. W. Norton & Company Inc*, New York.
- Ertan, H. (2016). *Stratejik Algı Yönetimi: Telekomünikasyon Sektöründe Müşteri Deneyim Yönetimi Aracılığıyla Stratejik Algı Yönetimi Üzerine Bir Araştırma (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Findley, Carter V. (2012). *Modern Türkiye Tarihi*. 2. Basım, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Goldenberg, S. (1987). *Thinking Sociologically*. California.
- Gordon, C. (1968). *Self-Conceptions: Configurations on Content in The Self in Social Interaction*. (Ed.) C. Gordon ve K. Gergen, Willey and Sons Publ, New York.
- Gökacı, M. A. (2005). *Türkiye’de Din Eğitimi ve İmam Hatipliler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Göle, N. (2011). *İslamın Yeni Kamusal Yüzleri*. İkinci Basım, İstanbul: Metis Yayınları.
- Hökekleli, H. (2002). *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*. Ankara Okulu Yay. Ankara,
- Kolukısa, Ş. (2015). *Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi*. Ankara
- Kotler, P. (2000). *Kotler ve Pazarlama*. İstanbul: Sistem Yayınları
- Köknel, Ö. (1986). *İnsanı Anlamak*. 1. Basım, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

- ...(2015). *Sosyal Medyada İmam Hatipli Temsilleri: Kolektif Bir Kimlik Söylemindeki Sosyal-Bilişsel İzdüşümler*. Düzenleyen DEM. vd. Recep Kaymakcan vd. 100. Yılında İmam Hatip Liseleri, Uluslararası Sempozyumu. İstanbul: DEM.
- Marcia, James (1966). *Development and Validation of Ego Identity Status*. *Journal of Personality and Social Psychology*. 3(5), ss. 551-558.
- Merriam, B. S. (2013). *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. Sabahattin Turan (Çev.). Ankara: Nobel Yay.
- Miller, M. ve BONNİE, (J.1993). *The Human Web: Reflections on the State of Pastoral Theology*. The Christian Century. v. 110, Apr. 7.
- ... (1998). *Türkiye'de Din Eğitimi Ve Öğretim*. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.7, S. 7.
- ...(2011). *Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*. İstanbul: Düşünce Kitabevi.
- Özarlan, M. Z. (2014). *Kitleleri Harekete Geçirme Aracı Olarak Sosyal Algı Yönetimi* (Basılmamış Yüksek Lisan Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özcan, F. (2012). *Tüm Tartışmaların Odağı Okul: 4+4+4 İmam Hatip, Din Öğretiminde Toplumsal Uzlaşma*, İstanbul: Toplumsal Yayıncılık.
- Peek, L. (2005). *Becoming Muslim: The Development of a Religious Identity*. *Sociology of Religion*. 66 (3), ss. 215-242.
- Soylu, Ö. (2013). *Türkiye'de Din Eğitimi Ve İmam Hatip Liseleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Toolan, D. (1992). *The Male Agony*. *Commonweal*. v. 119, Nov. 20.
- Türkdoğan, O. (1993). *Türkiye'de Etnik Gruplar*. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, s.78, Haziran.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Yörükoğlu, A. (1989). *Gençlik Çağı: Ruh Sağlığı ve Sorunları*. 6. Basım. İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım